

KONCEPCIÓ-JAVASLAT AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE 1990–1995. ÉVI MUNKAPROGRAMJÁHOZ

A MTA Történettudományi Intézet jelen szerkezeti formájában 1949-ben jött létre. Része volt az 1949 után kialakult tudománypolitikai és kultúrpolitikai építménynek. A korabeli tudománypolitika értékelésétől most eltekintve, nem zárkozhatunk el attól az igénytől, hogy az akadémiai intézethálózatot és így az egyes intézetek szakmán belüli elhelyezkedését a következő években mérlegre kell tenni. Ez a mérlegrehelyezés, az új társadalmi-politikai jelenségek hozta szakmai igények ütköztetése fogja — megítélésem szerint — meghatározni az Intézet történetét is az 1990-es években. Véleményem szerint az Intézet és általában a szakma hazai-nemzetközi helyzetének újrafogalmazásakor kiindulópontunk nem alaptalanul az: a történettudomány a *politikai rendszerváltás előkészítésében* élenjáró politikai szerepet töltött be, s a szakmán belül a *Történettudományi Intézet a reformszemlélet legerősebb műhelye volt*. Gondolatmenetünk másik kiindulópontja: a magyar történettudomány az elmúlt két évtizedben minden korábbinál nagyobb *nemzetközi szakmai megbecsülést* vívott ki, s ezeknek a sikereknek a Történettudományi Intézet elsőszámú kikovácsolója volt.

A történelem azonban csak igen kevésse jogképző a jövőre tekintve. A történettudomány és ezen belül az Intézet „érdemei” és „eredményei” szép historiográfiai és politikai teljesítmények, de ahhoz, hogy az Intézet továbbra is megőrizhesse tekintélyét, újra kell gondolni elhelyezkedésünket az új tudomány és kultúrpolitikai rendszerben. (A szervezeti-kiadói, minősítési, utánpótlás stb. szakmai kérdésekkel is foglalkozik kéziratos, Rendszerváltás és történettudomány c. tanulmányom.)

I.

Röviden — a pályázati igényeknek megfelelően — a következőkben szeretném összefoglalni az 1990–95. évi intézeti munkaperiódus főbb, követendő irányelveit:

1.) Az Intézet szakmán belüli új funkcióinak pontos meghatározása.

Kiindulópont: az Intézet eddig is a szakma legfontosabb kézikönyveinek műhelye volt (Magyarország története, Kronológia, etc.). A következő munkaperiódusban még határozottabban kell ennek kifejeződnie. A csak kutatásra adott, állami költségvetésből fizetett állások arra szolgálnak, hogy a tudományos élet *más alapfunkciójú műhelyeiben* (egyetem, közgyűjtemény) el nem készíthető *kézikönyveket* a szakma egészének és a társadalomnak előállítsa. Az állami társadalmi és szakmai igényű kézikönyvek a modern korban jól szervezett infrastruktúrát, frói, szerkesztői funkciók tervszerű egymásraépülését kívánják. A társadalomtudományos kutatóintézetek — függetlenül a rendszerváltástól is — a szakmák modern tudományos nagyüzemei lehetnek az 1990-es években.

2.) A társadalomtudományi intézetek egy része a szovjet rendszer türelmes periódusában — a 3 „T” jegyében is — bizonyos kultúrpolitikai „menedékhely” jelleggel bírt. Azok a történészek például, akik — az agit.prop. oktatási koncepció szerint — az egyetemi katedrán ideológiai-politikai okok miatt nemkívánatosak voltak, először a közgyűjteményekbe, majd a

liberálisabb periódusban már a kutatóintézetekbe „szorultak”. A Történettudományi Intézet így több nemzedéknek, politikailag egyetemen nem kívánatos „elemeknek” adott otthont. (Mályusz Elemértől a Kosáry Domokos, Benda Kálmán, Györfly György, Makkai László generáción át egészen a Katus László, Hanák Péter, Heckenast Gusztáv, etc. korosztályig.) Az Intézet szakmai sikerének paradox módon ők voltak az elsőszámú megalapítói.

Az Intézet eme funkciója — remélhetően — megszűnik. A többpártrendszerben azonban politikailag az Intézetnek a korábnál is erősebben kell hangsúlyoznia a pártpolitikától való függetlenségét és a *tudományos szabadgondolkodás műhelyének kell lennie*. (Bármerre sodorják is az országot a manipulált demokrácia hullámai a következő években!)

3.) Az 1989-ben felgyorsult politikai rendszerváltás egyik következménye az Európára (a világra) nyitottság meghatározóvá válása. A magyar társadalom meglehetősen gyengén vizsgálja a nyitásra készségeit. A társadalomtudományokban is az eddigi az elzárkózásból s a vele járó provincializmusból jól megélt elemek gyors szakmai süllyedése várható. (Ami kérdéses, hogy együtt jár-e pozíciókból való süllyedésükkel.)

A Történettudományi Intézet az 1960-as évektől erőltetetten fordult — néha már a kutatói energiák sérülése árán is — a nemzetközi tudományosság felé. Az idő ezt az erőltetett internacioanlizálódás szándékát — szerintem — teljes mértékben igazolta. Ránki György vezetésével az Intézet a *magyar történettudomány nemzetközi kapcsolatrendszerének szervezője* lett. Ez szükségszerűen járt azzal, hogy az itt dolgozó kollégák szakmai-kutatói teljesítményét is a nemzetközi irányzatok követése határozta meg.

Az 1990-es években a nemzetközi kapcsolatrendszer megőrzése, fenntartása mellett az egyéni kutatói munkák elbírálásában csakis a nemzetközi mérce lehet a döntő. Az Intézet működésében együtt kell élnie a *nemzeti történelem központi* kutatóhely és az *egyetemes történettudományos szakmaiság*, valamint az *egyetemes szabadgondolkodás* követelményének.

4.) A magyar történettudományban — hasonlóan más nemzetek történetírtásához — a kutatott témák preferálása, előtérbe engedése szorosan kapcsolódott a korigényekhez. A Történettudományi Intézet részben igazodott ezekhez, részben a marxista ideológiai rendszeren belül a korszerű tematikai ágazatokat segítette. Így kapott az Intézetben otthont a gazdaság- és a korszerű társadalomtörténet-írás, majd a művelődéstörténet, tudománytörténet.

Az 1990-es években az intézet központi kutatóhely-funkciója felfogásom szerint azt is jelezte, hogy — a már említett korszerű szempontok hagyományainak továbbfolytatása mellett — az eddig még *elhanyagolt kutatási ágazatokban is a korrekciót végrehajtsa*. Az Intézetnek ezért magára kell vállalnia a medievisztika, az egyháztörténet fokozott gondozását, megfelelő utánpótlás posztgraduális kinevelését és — a körülményeket gondosan mérlegelve — a kortörténet forrászerű feltárásának részfeladatait. Egyidőben követnie az új világszemléleti igények alakulását s ezek történeti aspektusaira fokozottabb figyelmet fordítani. Ezek közül itt csak kettőre utalnék: az ember és környezet viszonyának — mint szempontnak — érvényesítése a társadalom-, a művelődéstörténet terén; ugyanígy nemzeti történelmünk és a szomszédos népek nemzeti történelmének társadalomtörténeti szempontú, összehasonlító megközelítése.

5.) Mindezek sürgetően követelik meg 1991-től az intézetek és így a Történettudományi Intézet *személyi állományának csakis szakmai* szempontú felülvizsgálatát. (Az előreláthatóan felgyorsuló igény: egyetem és kutatóhelyek viszonyának tisztázása, mellyel egy pályázatban általános fontosságának megfelelően nem foglalkozhatunk.) A bürokratikus túlfeljesztést a társadalomtudományos értelmiség a rendszer egészében (ipar, igazgatás, mezőgazdaság, kultúra stb.) bírálja. De amikor a saját területe bürokratikus túlfeljesztettséghez nyúlna, elfelejti „reformer” voltát. A következő évek intézeti vezetőinek legfájdalmasabb feladata lesz a szakmai igényeknek megfelelő — ugyanakkor humánus — átszervezések végrehajtása.

Ennek az átszervezésnek egyik központi vezérgondolata a *tudományos utánpótlás-nevelés* javítása. Nem az „öregek” eltávolítása és a fiatalok előtérbe segítése, hanem a legfiatalabb generációnak a magát megpróbálás *lehetőségének* megadása. Ugyanakkor el kell érni, hogy a

35–40 között *nem bevált kutatók* maguk vonják le a következtetést, és az intézeti kényelmet feladva keressenek valóban elégedettséget és hasznot hozó tevékenységet, akár az intézeten kívüli.

Már Ránki megfogalmazta 1985-ben: az Intézet „előregedett”. Ehhez tegyük hozzá: az utánpótlás kis részben volt sikeres. Talán az említett „kényelem” — az Intézetbe áramló, politikailag egyetemeken nemkívánatos kiváló erők rendkívüli produkciója — is okozta, hogy könnyen vettünk fel és sohasem bocsátottunk el be nem vált személyeket. Az Intézet összeteljesítményén azonban ez még nem volt észrevehető. A személyi állomány határozott átgondolása nélkül, vagy ennek az újragondolásnak — csoportosulási, érdekvédelmi szempontokból eredő — megakadályozása esetén az Intézet 1995-re *másodrangú kutatóhelyé* süllyedhet.

6.) Az Intézet vezetésének át kell gondolnia az Intézetben belüli bérezés és általában a bérszínvonal jelenlegi rossz rendszerét. Részben az *egyenlősködés*, részben az általánosan *alacsony bérszínvonal* tarthatatlan feszítőerő. Ennek következménye katasztrofális lehet az Intézet *személyi állományára* és „*munkafegyelmére*” nézve. Kialakult egy tarthatatlan helyzet: a vezetés tudomásul veszi, hogy a munkatárs a fizetéséből nem él meg, s hogy az Intézetben kívüli munkából él, ezáltal azt is tudomásul veszi, hogy intézeti feladatainak nem tesz eleget. Ez a karcsúsított — mellékkeresetet alig hozó alap kutatásokra összpontosító — Intézetnél tarthatatlan.

II.

Figyelembe véve a fent elmondottakat, valamint az Intézet meglévő lehetőségeit, az Intézetben már megkezdett kutatásokat, a következő *tevékenységi* és *témakoncentrált* látom lehetségesnek a következő öt esztendőben.

A.) Össz-szakmai szervezői tevékenység

1. Forráskiadványok

Az Intézet már az 1986–90. évközben kiemelt kutatási irányként kezelte. Ehhez megfelelően fejlesztettük 1986 óta infrastruktúránkat. A tervezhető kiadványok konkrét — pályázatban nem megtehető — felsorolása nélkül, a következő legfontosabb feladatokat látom e téren:

a.) Tisztázni még 1990 őszén a kiadás-kutatás viszonyának alakulása közben hogyan *váltak* az előkészítendő forráskiadványok *megjelentetési* lehetőségei. A nagy állami kiadók (eddig még csak részben) összeomlása máris katasztrofális helyzetbe sordorhatja a forráskiadást. Fel kell kutatnia az Intézet vezetőségének a lehetséges szponzorokat, fel kell mérni az Intézet saját kiadási kapacitásának lehetőségeit (lásd később).

b.) Racionálisan *felül kell vizsgálni* az Intézetben folyó és évek (évtizedek?) óta be nem fejezett forráskiadványok helyzetét. Meg kell szüntetni bizonyos, a befejezésre semmi kilátással nem kecsegtető kiadványok munkáját.

c.) Az *Új Történelmi Tár* forráskiadási periodika megjelenését rendszeressé kell tenni. Felülvizsgálendő: nem ajánlatos-e a periodikát profiljában kibővíteni kis közleményekkel is.

d.) Ki kell dolgozni egy új *forráskiadási szabályzatot* (mindenekelőtt az új és legújabb korra vonatkozóan).

e.) Ki kell adni, majd a bibliográfiai részlegnél állandóan kurrenssé kel tenni a forráskiadások (mindenekelőtt a vidéki, külföldi forráskiadások) bibliográfiáját.

2. Történelmi Atlasz

A Nemzeti Történelmi Atlasz munkálatai 1987-ben felgyorsultak, majd az igazgató átmeneti távollétében megtorpantak. A cél:

a.) A következő tíz esztendőben létrehozni egy 320–340 táblát tartalmazó nemzetközi történelmi atlaszt.

b.) 1995-ig megjeleníteni (füzetekben) egy közepméretű képes történelmi atlaszt.

c.) Az ELTE Kartográfiai Tanszékkével, az Akadémia megfelelő kutatócsoportjával együttműködve (bevonva külföldi — német — kollégákat is) alakuljon ki a hazai történészek között egy, a történelmi kartográfiához értő csoport.

d.) Az Atlasz munkálataihoz kapcsolódjanak a *történelmi topográfiai* kutatások. A közép-korra és kora újkorra terveztessek meg egy történelmi helységnévtár előkészítése és kiadása. Folytatódjék Györffy György Árpád-kori történelmi földrajzának publikálása. (Megvizsgálni egy fiatal kutató segítő bekapcsolását a kötetek sajtó alá rendezésébe.) 1990 őszén fel kell mérni a pénzügyi igényeket, a kiadási lehetőségeket, meg kell állapítani egy új ütemezést, tisztázni kell a tervezés-rajzolás igényeit és lehetőségeit az új körülmények között.

3. Történelmi bibliográfia

A szakma általános bibliográfiai kultúrája elmarad a vezető nyugat-európai történetírásokétól. A történelmi irodalom (külföldi és vidéki) hatalmasra növekedése megköveteli, hogy az általános *irodalmi tájékozottság* erősödjék. Az OSZK, a Szabó Ervin Könyvtár készítette általános bibliográfiák ma már csak inkább nemzeti-kultúrpolitikai reprezentációt látnak el, kevéssé van szakmai hasznuk. Cédulaanyagukat kiegészítve viszont az egyes szakmák, sőt ezen belül is egy-egy tematika kutatása számára *szakmai*, illetve *ajánló* (tematikuis) bibliográfiákat készíthetünk. Ezeket kellene kiegészítenie az *egyetemi-főiskolai oktatás* részére kiadandó ajánló bibliográfiáknak (együttműködve természetesen a megfelelő tanszékkel).

a.) A nagy *történelmi bibliográfia* (Kosáry) helyzete tisztázandó. A racionálisan sajtó alá rendezhető impozáns anyaggyűjtés rejtezkedése a tudomány nagy vesztesége. 1990 őszén el kell végezni a számvetést a lehetőségekkel.

b.) *Évi történelmi bibliográfia*. 1987-től önálló kötetekben jelentetjük meg. 1989-ben alakadt. A belső szakmai viták után (1990 őszén) a bibliográfiát rendszeresen ki kell adni.

c.) *Bibliográfia specifikus*. Speciális tematikus bibliográfiák, amelyek egy-egy kutatási ágat és az egyetemi-főiskolai oktatást segítik. 1988-ban megkezdjük, majd 1989-ben megakadunk az előkészítéssel, illetve az első két munka sajtó alá rendezésével.

4. Kiadási-szerkesztési tevékenység

1987-től kialakítottuk az Intézet saját kiadványainak szerkesztőségét. A nagy kiadók összeomlása máris jelzi: üzleti sikerre nem számítható, de szakmailag fontos munkáink megjelenítésében részben a magunk erejére kell támaszkodnunk. (Így készült a „Társadalom- és művelődéstörténelmi tanulmányok” — év végéig 10 kötet —, az „Előadások a Történettudományi Intézetben” — 16 füzet —, az évi történelmi bibliográfia, és így készült a világkongresszus 7 kötete, s jelenik meg a Ránki-Emlékkönyv idegen és magyar nyelvű kötete.)

Feladataink:

a.) A terjesztés és a kereslet általános romlása következtében előálló új helyzetben tisztázni kell az anyagi lehetőségeket.

b.) Tisztázni kell, mennyire terjeszkehdhet ki az önálló kiadási tevékenység a forráskiadványokra. Egyáltalán: a *tudományos kutató intézetben* a kiadás előkészítése milyen nagyságrendű lehet. (En a további kiterjesztéstől óvnám az Intézetet.)

c.) Tudomásul kell venni, hogy a szerkesztés *szakmai része szakmai-tudományos feladat* (tehát a szakember-kutató feladata), a *sajtó alá rendezés* és kiadás pedig egy külön „szakma”. Különösen az új számítógépes szedés, korrigálás, tördelés korában. A szerkesztés, a sajtó alá rendezés kitaró figyelmet, rendszeres, szorgalmas összpontosító készséget kíván.

d.) Meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy az Intézetben készülő folyóiratok, sorozatok sajtó alá rendezési munkálatai egy szerkesztői részleghöz kapcsolhatóak-e?

5. Nemzetközi kapcsolatok

A Történettudományi Intézet a szakma nemzetközi kapcsolatainak elsősorú éltetője. Ez részben a már fentebb említett tervszerű vezetői koncepció követéséből, részben a politikai okokból mellőzött európai színvonalú garnitúra ideszorulásából fakadt. Ránki halála után a nemzetközi kapcsolatokat igyekeztünk decentralizálni. (Megkísérelve Ránki „pótlását”.) Infrastruktúránk (fax, telefonok stb.), fiataljaink aktivizálása eredményesnek mondható. Cé-lunk:

a.) A már az 1986–90. évi tervben jelzett kapcsolatrendszer szintentartása.

b.) A fiatalabb kutatók további „rákényszerítése” a nemzetközi kapcsolattartásra egyéni szinten is.

Számolnunk kell azonban azzal is, hogy a szovjet típusú centralizált tudománypolitika le-épülésével paradox módon a szakma lehetőségei is romlanak a nemzetközi kapcsolatok te-rén. A kapcsolatok, az akadémiai központi külügyi adminisztráció és ilyen jellegű költségve-tés leszűkítésével mindinkább az egyének szintjére helyeződik. A fizetések alacsony volta, másrészt a devizális nehézségek viszont az 1990-es évek első felében bizonyára nem teszik le-hetővé a nyugati rendszer szerinti működést. Ezért az Intézetnek — ahogy 1988–90-ben is — saját költségvetéséből kell segítenie az utazásokat, konferenciákat. (Remélhetően az Eu-rópa Intézet erős támaszt jelent majd a hazai társadalomtudományok ilyen gondjainak le-gyűrésében.)

Újragondolást kíván egyidőben — ezzel a pályázat *nem*, de az említett Rendszerváltás... c. tanulmányom részletesen foglalkozik — az ország külpolitikai nyitottsága és általában az eu-rópai táborokra szakadás felszámolása az elmúlt esztendőben. A „nemzetközi” szó a szak-mában már nemcsak a „kapcsolatokat”, a „konferenciákat” jelenti, hanem bizonyos társada-lomtudományi és így történettudományos szervezetek-intézmények átalakítását is. (Folyóirataink, rendezvényeink fokozottabb betagozódását a nemzetközi életbe, osztályok, tanszékek, projektek nemzetköziesítését. Kérdéssé válik az idegen nyelvű publikációs rend-szer ilyen, az elzárkózásra épített rendszerének értelme.) Ehhez viszont nagy szervezői és fi-nanciális erőfeszítések szükségesek.

Az Intézetnek magára kell vállalnia, hogy — monopolizálási törekvés nélkül — a magyar történettudomány *nemzetközi kapcsolatrendszerének* első számú éltetője. Abban egyelőre csak reménykedni lehet, hogy az 1990-es évek második felére más hazai szakmai műhelyek is az Intézethez hasonlóan szervesen betagozódnak majd Európába, illetve a „világ”-ba. Ezt a betagozódást segítjük.

6. Az Intézet szakmai műhely

A *kutatóintézet* óriási előnye az oktató vagy gyűjteményeket is kezelő intézményekkel szem-ben, hogy a *műhely-képzésre* a többenél nagyobb lehetőséget kínál. Az Intézetben mindig is erős volt a műhely-jellegű vita, szerkesztői munka. Az utóbbi években ez meglazult. Okai kö-zött mindenképp a sok külső elfoglaltság és az Intézet lassan „keret-intézet” alakulása említendő. Lanyhult az egymás munkája iránti érdeklődés, gyengültek a szakmai viták, min-denekelőtt az osztályviták. Megítélesem szerint:

a.) kötelezni kell az osztályokat a rendszeres viták rendezésére,

b.) támogatni kell az olyan kezdeményezéseket, mely pl. néhány évvel ezelőtt az intézeti fiataloktól indult,

c.) ösztönözni kell az egyes témák köré szerveződő, az egész szakma azonos érdeklődésű kutatóit mozgósító eszmecseréket, munkaközösségek üzemeltetését (ilyen volt pl. a 10 köte-tes egyes köteteknek munkaközösségi vitája, az Atlasz-munkaközösség vitái stb.),

d.) folytatni kell a szakma egésze és a publikáció révén a tanárközösség felé forduló elő-adások szervezését, propagálását,

e.) újra kell gondolni az Intézet műhelyfolyóiratainak, a *Történelmi Szemlének*, valamint a műhelymonográfiáknak helyet adó *Értekezéseknek* a szerepét.

Végül: Az Intézet mind erősebb szakmai együttműködése az egyetemi-főiskolai tanszékkel a műhelymunka további lehetőségeit nyitja meg. A „szomszédvár” szemlélet szerencsésen feloldódott, kutatóink tanítanak az egyetemeken. Ugyanakkor az Intézet nyitva áll, akár átmeneti kutatói féltre, évre befogadni egyetemi oktatókat. Az Intézet műhely-jellege nem a zártságot, hanem az össz-szakmai nyitottságot jelentse.

B.) Intézeti kiemelt kutatási témák

1. Társadalomtörténet

A társadalomtörténet, mint a történeti kutatás alapszempontja, mind egyértelműbben uralja a történeti kutatást világszerte. Világosan rajzolódnak ki a társadalomtörténeti kutatói iskolák. Az Intézet a magyarországi társadalomtörténet-írásban 1949 óta jelentős, az 1970-es évektől vezető szerepet játszik. Fontosságát már kiemelte az 1986–90. évi terv is. Az akkori célkitűzést azonban, az összefoglaló magyar társadalomtörténet elkészítését „menet közben” módosítottuk. Helyette az alapkutatások kiterjesztését és a társadalomtörténeti rész tanulmányok publikálását illesztettük a tervbe (1988). Az eredeti tervet, a Magyarország története egyes fejezeteinek „összeollózását” továbbra sem tartom érdemes szakmai programnak. Az 1988. évi módosítás életképesnek bizonyulhat az 1990-es évek első felére is. Ugyanakkor nem tagadható egy, a széles közönséghez forduló társadalomtörténeti összefoglalás igénye. A következőhöz esztendőben ennek realitását is meg kell fontolni.

2. Nem magyar népek a Kárpát-medencében

A közép-európai szovjet rendszer bomlása az itt élő népek együttélésének, kapcsolatainak újragondolását sürgeti. A történettudományban mindez megkezdődött az 1980-as években. Az Intézetben — az OTKA-val is támogatva — megindult 1987-ben a magyarországi nem magyar népek történetének kutatása. Eredménye egy tanulmánykötet.

Az életképesnek bizonyult és szakmialag az összehasonlítást majdnem megkívánó kutatók otthona az 1990-es években az Intézet lehet. (Más kérdés, hogy a Kárpát-medencei etnikai problémakör kutatása intézményesen miként alakul az 1990-es években. Szerintem világosan kell látni a különbséget:

a.) egy, az aktuális politikai lépésekhez szükséges adatbázist gyűjtő, rendszerező és tanulmányokat készítő *politikai jellegű* intézet és

b.) egy, a különböző etnikumok és azok együttélésének *történelmét* tanulmányozó történetkutató intézet funkcióbeli eltérése között.)

Ehhez a témakörhöz kapcsolódik a közép-európai interetnikus és „államokfeletti” témakörök kutatása. (Migráció, asszimiláció, közép-európai összehasonlító gazdaságtörténet stb.) E téren a bécsi Ost-Instituttal, a grazi egyetemmel, valamint a budapesti Európa Intézettel, a Magyarságtudató Intézettel közös projecteket dolgozhatunk ki.

3. Egyháztörténet

A témakör társadalompolitikai aktualitását nem szükséges külön hangsúlyozni. A magyar társadalom egyház-szemlélete enyhén szólva elavult. Európai szemmel tekintve többnyire hamis pólusokra oszlanak az emóciók: még élnek az 1949 után sokáig táplált antiklerikális propaganda nyomai a fejekben, amely az egyházban elsősorban az irracionális filozófiai nézetek intézményesedését látja. Ugyanakkor egyházaink megújulásukat többnyire egy ősdi, már a maga korában is konzervatív, 1945 előttre visszanyúló társadalmi tevékenységben keresik.

Mindez jellemzi a töredékében még megmaradt vegetáló egyháztörténet-írást.

Az egyházak története számunkra nem teológiatörténet, hanem társadalom-, művelődés- és intézménytörténet. A magyar történettudomány központi kutatóintézetének részt kell vállalnia — a fentebb említett tudománypolitikai okok miatt is — az egyháztörténet-írás talpraállításában, és segíteni a korszerű egyházszemlélet kialakítását legalább az egyházakban és az értelmiségben.

4. Művelődéstörténet

A társadalomtörténethez — és a kisebbségek történetéhez hasonlóan — az Intézet a művelődéstörténetben is az alapkutatásokat helyezte előtérbe 1986–1990. között. Az elitkultúra hagyományos kutatása mellett a nemzetközi történettudomány fejlődési irányjaival összhangban a hangsúly mind erősebben a tömegkultúra, illetve a „mindennapi élet” történetére esik. Ezt a modern irányt — megtámogatva a társadalomtörténeti kutatásokkal — erősíteni kell. Az Intézet az 1990-es évek első felében otthona lehet egy társadalomtörténeti szempontú, a történelmet a maga emberi-természeti totalitásában megragadó történetiszemléletnek. Ismételten hangsúlyozom: ez teljes mértékben egybeesik a világ fejlett történetírásainak haladási irányával. Korszerűség mellett lehetőséget is ad az egyoldalú politikai történet valós helyre kerülésével (azaz háttérbe szorulásával) egyidőben a magyar történettudomány (azaz a magyar szellemi élet) jelenlétéhez a nemzetközi értelmiségi fórumokon.

5. Korszakok preferenciája

Az Intézet, mint a hazai történettudományos alapkutatások műhelye, nem vállalkozhat arra, hogy minden történeti korszakkal, s főként nem arra, hogy minden évszázad történelmével azonos erővel foglalkozzék, ez eddig sem volt így.

A Történettudományi Intézetnek a korszakok kutatási preferenciájának kialakításakor messzemenően figyelembe kell venni a szakma eddigi fejlődésében kialakult hiányosságok korrekcióját. Ezért elképzelésem szerint kiemelten kell gondoskodni

- a. a középkor,
- b. a török–magyar együttélés kora,
- c. a Magyarország a Habsburg birodalomban

d. és a sztálini rendszer 1949–62 közötti korszak forrásszerű feltárásáról. Hangsúlyozni szeretném, hogy e preferenciák nem az eddigi kutatási tematikák visszafejlesztését jelenthetik, hanem a fejlesztés főbb irányát. A kiemelések rövid indoklásaként a következőket szeretném előadni:

a.) A klasszikus középkor — mint az 1949 után elhanyagolt korszak — kutatásának megújítása már az 1970-es évek második felében az Intézet vezetésének szándékában állott. A tervszerű utánpótlás építése és a kutatási súlypontok kialakítása paradox módon azonban csak az utóbbi 2 évben indult meg. A budapesti és a vidéki egyetemek utánpótlás-nevelésével összefogva az Intézet a mai huszonevesek szigorú és következetes munkárafogásával, igényes kiválasztással az 1990-es évek közepére megkísérelheti pótolni azt a veszteséget a hazai medievisztikában, amely a régi iskolázottságú, kiemelkedő kutatóink elhalálózásával érte a hazai történettudományt. És ne felejtjük el: Magyarország a középkorban mégis csak a térség legerősebb államalakulata volt; története — éppen a legújabb kori szétszabdolás következtében — beépül a szomszédos országok történetészeinek kutatási terveibe; ezáltal a középkori Magyarország ma már a „legnemzetközibb” kutatási tematikák közé tartozik Magyarország történetéből.

b.) Az Oszmán Birodalom története mindinkább a nemzetközi történettudomány érdeklődésének előterébe kerül. A történelmi magyar állam területe az oszmán és európai, a mohamedán és keresztény kultúra találkozási pontja volt hosszú időn át. Szemben a nálunknál hosszabb együttélést elszenvedő balkáni államokkal, a nem török nyelvű forrástermelés rendszeresebb és többsikű. Így a török és magyar (német) provenienciájú anyagok párhuzamos feltárása egyedien gazdag történeti anyagot kínál az összehasonlító történetkutatás számára.

A magyar történetírás már — a salomoni előzmények után — a századfordulón nagy vállalkozásokba kezdett a hódoltság kori török (elbeszélő) források kiadása terén. Ezt folytatta a következő nemzedék vállalkozása az 1920-as években, amely azonban a nagyívű tervek után (1920–22) szerényen, de „iskola” szinten továbbélt, és az elmúlt évtizedekben remek képzettségű fiatal kutatógárda felnövekvését eredményezte. Ezek a tartalmi és nemzetközi szakmai, valamint szerencsés személyi egybeesések lehetővé teszik, hogy a magyarországi

oszmanisztika, pontosabban a török–magyar együttélés történelmére a következő években munkacsoportot hívjunk életre. (Ennek feladata a legfontosabb defterek kiadása mellett helynévlexikon, gazdaság- és társadalomtörténelmi alap kutatások, valamint a nemzetközi oszmanisztikai kutatások bizonyos koordinálása lehetne. Ebben a programban az Európa Intézet segítheti az Intézet munkáját.)

c.) A magyarországi több évszázados „Habsburg-korszak” kutatási terve természetesen sok mindent felölelhet. Az amerikai történetírás Habsburg-érdeklődése után az 1970-es évektől a nyugatnémet történetírás a birodalomtörténeti (mindenekelőtt igazgatás, település), majd társadalomtörténeti szempontokkal gazdagította a kutatást. Az osztrák történetírás csak nehezen épül fel a Habsburg-ellenes főbiából. Elsősorban nyugatnémet és osztrák, bizonyos témákban amerikai kollégákkal közösen indíthatunk vállalkozásokat a volt Habsburg birodalom térségének *összehasonlító* társadalmi és kultúrtörténetének feltárására. Amellett, hogy a magyar történelem közép-európai beágyazottságára az eddigieknél is erősebben felhívjuk a történész- és tanártársadalom figyelmét, olyan interetnikus, államok feletti, globális tematikák kibontására nyílik lehetőség, amely az intézeti kutatások további internacionalizálását segítheti. (Itt ismét utalni kívánok az új alapítványok és az Európa Intézet kínálta menedzselési ösztöndíj-lehetőségek használhatóságára.)

d.) A magyar társadalom — és sajnos a magyar értelmiség egy része is — a pártosodás (méginkább: a pártoskodás) mámorában él. Kapaszkodik ezen ideákba, mintha ez lenne a társadalmi demokrácia megteremtésének növekedését serkentő elixirje. Akár jogosan gondolják így, akár alaptalanul, a Történettudományi Intézetet, mint kutató műhelyt, távol kell tartani a napi politikai befolyásoktól. Míg egyéni szinten minden humánus, a politikai demokráciába beintegrálódó politikai nézetnek helyet kíván engedni és a legteljesebb tolerancia elvén áll, addig a tudományos teljesítményeket intézményesen nem engedheti befolyásoltatni a pártküzdelmektől. Ezért is okoz gondot a jelenkortörténeti kutatások helyének megtalálása az Intézet falai között. Az 1919. de mindenekelőtt az 1949. utáni korszak kérdései óhatatlanul napi politikai, de legalább „párttörténeti” kérdésekké transzponálódnak.

Az össztársadalmi szakmai súlyának társadalmi kihatásait is vállaló kutatóműhelynek azonban a „kijózanító” vagy ha kell, a „leleplező” szereptől sem kell visszariadnia, ha nemzeti történelmünk utóbbi 40 esztendejéről esik szó. Nem a publicisztika, nem is a szintén tiszteltreméltó monográfia-írás, hanem a forrásfeltárás és a szakszerű forráskiadás egyik műhelye lehet az intézet a jelenkorkutatás terén. A már tavaly átfogóan tervezett jelenkorkutatási-oktatási program politikai okok miatt nem valósulhatott meg. Az 1956 történelmét feltárni kívánó tervezett Nagy Imre Intézet keretei, célkitűzései még szakmailag nem világosak. Nem tisztázott az sem, hogy az egyetemeken megindul-e a komoly jelenkorkutatás. Mindezen körülményektől függetlenül — szerintem — a Történettudományi Intézetnek kis munkacsoportot kell létrehívnia az 1949 utáni politikai, társadalom- és művelődéstörténeti központi források publikálására.

*

A javaslat befejezéseként hadd idézzem az 1988. szeptember 15-én beadott igazgatói pályázatom záró passzusát: „a körülményeket figyelembe véve az Intézet legnehezebb éveinek néz elébe, sok optimizmusra okunk nincs”.

1990. szeptember 11.

Glatz Ferenc